

Віленчук О.М.,

кандидат економічних наук,

старший викладач кафедри фінансів і аудита

ДВНЗ “Державний агроекологічний університет”, м. Житомир

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ЕКОЛОГІЧНОГО СТРАХУВАННЯ В ЛІСОВОМУ ГОСПОДАРСТВІ

У статті представлено концептуальні засади розвитку екологічного страхування в лісовому господарстві. Визначено ризики, які становлять екологічну загрозу для ресурсного потенціалу лісів. Обґрунтовано необхідність проведення лісової сертифікації. Розкрито механізм здійснення екологічного страхування в лісовому господарстві.

The author suggests conceptual principles for the development of ecological insurance in forestry; determines hazards which are ecologically dangerous for the resource potential of forests; motivates the necessity of carrying out forests certification; and reveals the mechanism for effecting ecological insurance in forestry.

Раціональне використання лісових ресурсів є необхідною умовою збереження та збалансованого розвитку природно-ресурсного потенціалу країни. Необхідність порушення цієї проблеми зумовлена екологічними та соціальними загрозами, що нині спостерігаються у сфері лісового господарства.

Так, за офіційними даними, колишня площа покриття планети лісами становила 80 млн км², нині вона скоротилася до 30 млн км². Щорічно на Землі вирубується до 14 млн га лісів, із них 130000 км² (0,8–2 %) становлять тропічні, які є “легенями” планети¹. На думку вчених, причиною такого стану лісів є наявний дисбаланс, що веде до порушення чотирьох законів регуляції екосистем, а саме: 1) взаємозв’язків в атмосфері, де все взаємопов’язане; 2) безвідходності усіх ланцюгів кругообігу речовин на всіх його рівнях; 3) довершеності та досконалості процесів і організмів екосистем; 4) безкоштовності природних процесів у екосистемах².

Сучасні проблеми раціонального лісокористування широко висвітлені у вітчизняній науковій літературі. Значний інтерес становлять праці вчених-економістів, аграріїв А.І. Гузія, А.С. Малиновського, І.М. Синякевича, Є.І. Ходаківського, Ю.Р. Шеляга-Сосонка та інших.

Воднораз нинішні темпи виснаження та забруднення лісового фонду України потребують посилення економічної, соціальної та екологічної відповідальності за користування лісовими ресурсами, що передбачає використання широкого спектра фінансових інструментів, спрямованих на сталий розвиток лісових

¹ Гончаренко М.С., Бойчук Ю.Д. Екологія людини: Навч. посібник / За ред. Н.В. Кочубей. — Суми: ВТД “Університетська книга”; К.: Видавничий дім “Княгиня Ольга”, 2005. — С. 261.

² Менеджмент охорони лісів України / Під загальною ред. акад. НАН України Ю.Р. Шеляга-Сосонка — К.: Фітосоціоцентр, 2003. — С. 12.

масивів. Особливе місце в цьому контексті має посісти система екологічного страхування.

Метою роботи є розроблення на теоретичному рівні пропозицій, спрямованих на використання дієвого механізму страхування екологічних ризиків, що мають місце в сфері лісокористування.

Згідно зі ст. 34 Лісового кодексу України на державні органи та постійних лісокористувачів покладено певні зобов'язання щодо забезпечення:

— посилення водоохоронних, захисних, кліматорегулювальних, санітарно-гігієнічних, оздоровчих та інших корисних властивостей лісів з метою охорони здоров'я і поліпшення стану навколишнього природного середовища;

— безперервного, невиснажливого і раціонального використання лісів для планомірного задоволення потреб виробництва і населення в деревині та іншій лісовій продукції;

— розширеного відтворення та поліпшення породного складу і якості лісів, підвищення їх продуктивності;

— раціонального використання земельних ділянок лісового фонду, підвищення ефективності лісогосподарського виробництва на основі широкого використання досягнень науки й техніки.

На сьогодні важко переоцінити роль та значення лісів для підтримання процесів, що відбуваються у навколишньому природному середовищі, адже екосистеми містять найбільшу кількість біотопів і переважну кількість наземних видів рослин, тварин, грибів та мікроорганізмів світу.

На Лісабонській конференції міністрів європейських країн із проблем захисту лісів особливу увагу приділяли тому, що європейські країни в XXI столітті мають розвивати лісовий сектор економіки з урахуванням соціального, економічного, екологічного і культурного значення лісів; сприяти розвитку аграрного сектору і відтворенню відновлювальних природних ресурсів, а також збереженню глобального і регіонального навколишнього природного середовища³.

Реалізація на теоретичному та практичному рівнях сталого використання лісового фонду України потребує оптимізації діяльності щодо регулювання фінансово-економічних, екологічних, технологічних та соціальних потреб лісового господарства. Впровадження широкого спектра еколого-економічних та фінансових послуг у сфері лісокористування, таких як екологічний аудит лісів, моніторинг лісів, страхування відповідальності за завдані збитки лісовому господарству, сприятиме охороні та відтворенню лісів, їх раціональному використанню, створенню передумов для зменшення можливих збитків, завданих лісовому господарству, внаслідок негативного впливу антропогенних та природних чинників захисту лісу як одного з основних елементів навколишнього природного середовища.

³ Снякевич І.М. Лісова політика: Підручник для студ. вищ. навч. закладів / Український держ. лісотехнічний ун-т. — Л.: ЗУКЦ, 2005. — С. 74.

Однією з визначальних умов раціонального та обґрунтованого використання лісових ресурсів є проведення лісової сертифікації, мета якої полягає у досягненні і підтриманні такого рівня ведення лісового господарства, який дає змогу забезпечувати економічно, екологічно і соціально збалансоване управління лісами та лісокористування на основі відповідних міжнародних вимог (стандартів).

Головними завданнями у сфері лісової сертифікації є:

— організація ведення лісового господарства відповідно до визначених міжнародних вимог (стандартів) управління лісами та щодо лісокористування на засадах сталого розвитку;

— запобігання скороченню та виснаженню лісових ресурсів і пов'язаних з ними корисних властивостей лісів;

— удосконалення технологічних, технічних, організаційних та управлінських рішень, спрямованих на підвищення продукційної й відтворювальної здатності лісів, збереження біотичного різноманіття, постійного та безперервного користування лісовими ресурсами, посилення середовищеформуєчих і захисних функцій лісів;

— підвищення конкурентоспроможності продукції, сприяння просуванню її на зовнішньому та внутрішньому ринках через документальне підтвердження її походження;

— інформування широкого кола зацікавлених осіб про рівень забезпечення економічно, екологічно і соціально збалансованого ведення лісового господарства;

— виконання міжнародних зобов'язань України, які стосуються управління лісами та лісокористування на засадах сталого розвитку.

Окрім основних форм фінансування лісового господарства (плата за лісові ресурси; плата за землі лісового фонду; бюджетні кошти, інвестиції, кредити та позики фінансових установ, гранти міжнародних організацій), використовуються також розширені джерела для збереження і відтворення лісового фонду, до яких належать: плата за використання лісових насаджень природоохоронного призначення; плата за землі лісового фонду, що використовується в цілях, не пов'язаних з веденням лісового господарства; плата за деревину, отриману від рубання, пов'язаного з веденням лісового господарства; плата за забруднення лісів промисловими відходами підприємств і розміщення їх на землях лісового фонду.

Сучасні умови ведення лісового господарювання зумовлені тим, що рубання головного користування, які найсуттєвіше впливають на стан довкілля, загалом не є еколого безпечними. Проте вважаємо за доцільне при Міністерстві екології та природних ресурсів України створити відповідну структуру, яка б узяла на себе обов'язки щодо розроблення методології визначення впливу лісового господарства на довкілля для забезпечення багатопільового, невиснажливого та безперервного лісокористування.

Широке використання вищезгадуваних фінансових інструментів, безумовно, сприятиме становленню фінансової бази лісогосподарського виробництва,

проте наявні підходи практично не забезпечують відшкодування збитків лісогоподарським підприємствам (або третім особам) у разі виникнення природних або техногенних катастроф. В умовах адаптації лісового господарства до ринкового середовища слід забезпечити відшкодування можливих збитків, що можуть виникнути у процесі лісокористування. Реалізація цього механізму можлива за умов упровадження системи екологічного страхування в лісовому господарстві.

Екологічне страхування — це процес страхування фінансової відповідальності, який передбачає перекладання відповідальності за непередбачувану екологічну шкоду на страхові компанії. Передбачає виплату компенсації страховими компаніями у разі заподіяних екологічних збитків⁴.

Страхування відповідальності за користування лісовими ресурсами слід розглядати як інструмент забезпечення додаткових джерел цільового фінансування не лише охорони та захисту лісу, а й лісовідновлення на ділянках, що зазнали негативно-го впливу антропогенних чи природних чинників. Водночас страхування розглядають як економічний інструмент, який надає майновий захист лісокористувачам.

Питання організації екологічного страхування в лісовому господарстві має специфічні особливості. Відповідно до ст. 6 Лісового Кодексу України усі ліси в Україні є власністю держави. Це передбачає, що страхувальниками за таким видом страхування мають бути державні органи влади, які є постійними користувачами лісових ресурсів, а також тимчасові користувачі — ті, хто орендує земельні ділянки лісового фонду на короткостроковий період (до 3-х років) та довгостроковий (від 3-х до 25-ти років).

Для реалізації будь-якого виду страхування, в тому числі й екологічного, слід дотримуватися головних принципів, які визначають економічну сутність страхування:

- 1) наявності страхового ризику як імовірності (або можливості) настання страхового випадку;
- 2) наявності потенційних страхувальників, тобто визначеної кількості фізичних та/або юридичних осіб, які потрапляють під дію впливу такого самого ризику;
- 3) наявності у страхувальника стабільного джерела доходів для участі у страхуванні;
- 4) наявності (створення) замкнених грошових перерозподільних відносин між страхувальниками через сформований страховиком за рахунок їх внесків страховий фонд за принципом солідарного розподілу збитків;
- 5) повернення коштів страхового фонду, що зумовлене специфікою замкненого розподілу збитків між страхувальниками.

Якщо розглядати ліс як можливий об'єкт страхування, то дотримання першого з наведених принципів — наявності раптових подій, які тягнуть за собою матеріальний збиток, — не викликає жодних сумнівів.

⁴ *Синякевич І.М.* Лісова політика: Підручник для студ. вищ. навч. закладів / Український держ. лісотехнічний ун-т. — Л.: ЗУКЦ, 2005. — С. 54.

Найбільшою складністю під час організації страхування лісу як суб'єкта власності є реалізація другого принципу страхування — наявності ризикового товариства як товариства власників, які страхують власне майно.

Відповідно до чинного законодавства від імені держави лісами розпоряджається Верховна Рада України, яка делегує відповідним Радам народних депутатів свої повноваження щодо розпорядження лісами. Статтею 23 Лісового кодексу державне управління в галузі охорони, захисту, використання та відтворення лісів здійснюють Кабінет Міністрів України, Уряд республіки Крим, Міністерство охорони навколишнього природного середовища України та його органи на місцях, спеціально уповноважені державні органи лісового господарства, місцеві органи відповідно до законодавства України. Головними лісокористувачами від імені держави є: Держкомлісгосп, Міністерство аграрної політики, Міністерство оборони, Міністерство з надзвичайних ситуацій, Міністерство транспорту, Міністерство екології та природних ресурсів. Така наявність лісокористувачів дає змогу сформувати з їх числа потенційних страхувальників, які мають бути зацікавлені в отриманні належного страхового захисту у разі настання непередбачуваних подій (страхових випадків).

Збереження та примноження різних типів лісів залежить від ефективності управління ризиками та мінімізації їх впливу на лісовий фонд України.

Ризик у лісовому господарстві розглядаємо як небезпеку пошкодження біотичними, природними, антропогенними чинниками та пожежами лісових насаджень (табл. 1). З еколого-економічної точки зору ризик лісокористування полягає у використанні кількісних та якісних властивостей ресурсного потенціалу лісів унаслідок екодеструктивного впливу на нього.

Таблиця 1. Головні види ризиків у лісовому господарстві

Види ризиків	Головні ознаки (прояви)
Природні	Унаслідок різкого коливання погодних умов страждають насадження природного та штучного походження
Пожежі	Нехтування протипожежними системами захисту лісів призводить до їх руйнування
Хвороби, шкідники лісу	Порушення лісового покриву та його біорізноманіття
Техногенні	Негативні зовнішні впливи несуть потенційну небезпеку спричинення збитків лісовому господарству
Антропогенні	Нераціональне використання ресурсів лісового фонду призводить до скорочення кількісних та якісних показників біорізноманіття лісу
Незаконне рубання лісу	Несанкціоноване рубання лісу завдає непоправної шкоди лісовому фонду України
Радіаційні	Унаслідок радіаційного забруднення чималі лісові масиви були виведені з господарського обороту
Господарські	Екодеструктивні зміни в довкіллі
Соціально-економічні	Пов'язані з недостатнім рівнем використання фінансових інструментів у лісовому господарстві
Інформаційні	Пов'язані з рівнем інформаційного забезпечення населення відносно екологічного стану лісів України

Розроблення конкретних напрямів щодо мінімізації існуючих ризиків у лісовому господарстві передбачає такі заходи:

- науково обгрунтоване вдосконалення нормативної бази лісокористування у рамках природоохоронного законодавства, узгодженого з сучасними міжнародними вимогами щодо використання лісів;
- обов'язкове дотримання вимог екологічного права;
- розроблення методів економічної оцінки лісових ресурсів;
- розроблення економічних механізмів регулювання лісокористуванням;
- формування фінансового механізму для цілей лісового господарства;
- приведення у відповідність плати за використання лісових ресурсів до орієнтовно дійсної біосферної цінності;
- розроблення механізмів відшкодування заподіяних лісам збитків за рахунок винуватців збитків;
- розроблення системи стимулювання провадження ресурсоощадних та природозахисних технологій;
- підвищення екологічної культури у лісовому господарстві.

Наявність ознак страхового ризику у лісовому господарстві, потенційних страхувальників, а також стабільного джерела їхніх доходів дають підстави для реалізації перших трьох принципів страхування.

За дотримання четвертого принципу страхування лісу як об'єкта власності слід зважати на те, що ефективність замкнених грошових перерозподільних відносин між страхувальниками тим вища, чим більша різниця між кількістю застрахованих та кількістю потерпілих, яким відповідно до договору страхування належить право на одержання страхового відшкодування. Посилення значущості таких відносин при страхуванні лісів можна забезпечити шляхом чіткої конкретизації обсягів відповідальності страховика у вигляді оптимізації переліку ризиків, на які поширюється страхове покриття. Наприклад, може бути прийняте рішення вважати страховим випадком повну загибель лісу на корені і відшкодовувати лише витрати, пов'язані з розчищенням ділянок та лісовідновленням.

Виконання п'ятого принципу страхування не є перешкодою для організації процесу повернення коштів страхового фонду у вигляді страхового відшкодування. Ефективне використання цього механізму залежить від чіткості побудови (розрахунку) страхових тарифів.

Зважаючи на специфіку організації фінансових послуг у сфері лісокористування, найбільшу складність для теоретичної аргументації та практичної реалізації становить організація процесу страхування й виконання своїх прав та обов'язків під час укладання й дії договору екологічного страхування. Потенційними страхувальниками можуть бути дві категорії лісокористувачів. До першої належать ті реципієнти, які використовують земельні ділянки на постійній основі, тобто спеціалізовані лісгосподарські підприємства зі своєю розгалуженою мере-

жею в областях, районах, містах та селищах. До другої категорії належать лісокористувачі, що орендують лісові масиви. Це підприємства, установи, організації, об'єднання громадян, громадяни України, іноземні юридичні особи та громадяни для спеціального використання лісових ресурсів, потреб мисливського господарства, культурно-оздоровчих, рекреаційних, спортивних і туристичних цілей та для проведення науково-дослідних робіт.

Страховиками за цим видом страхування можуть бути Національна державна некомерційна страхова компанія, а також територіальні фонди обов'язкового страхування лісу.

До потенційних забруднювачів, що можуть завдати збитків лісовим ресурсам, належать:

- підприємства та організації, у віданні яких перебувають залізничні та автомобільні шляхи, що проходять через землі лісового фонду;
- нафтогазодобувні підприємства й організації, які здійснюють відповідні роботи в межах лісових масивів;
- підприємства, які займаються експлуатацією торф'яних родовищ, що знаходяться в межах лісового масиву або на прилеглих до нього територіях;
- підприємства та організації, які мають у своєму підпорядкуванні лінії електропередач, зв'язку та радіофікації, а також трубопроводи, прокладені територією лісового фонду;
- підприємства та організації, які займаються пошуком та видобутком корисних копалин на території лісових масивів.

Страховим випадком є заподіяна шкода, яка виникає внаслідок пожеж, несанкціонованого рубання лісів, аварійного забруднення лісових ділянок (масивів) отруйними, шкідливими, токсичними та іншими небезпечними речовинами, які завдають шкоди лісовим ресурсам, що зумовлює виникнення договірною зобов'язання про виплату страхового відшкодування потерпілим особам.

Використання коштів страхового фонду спрямовується на:

- 1) фінансування превентивних заходів (що традиційно здійснюються спеціалізованими лісогосподарськими підприємствами з метою запобігання загибелі та пошкодження лісових масивів);
- 2) фінансування репресивних заходів (із боротьби з ліквідацією природних та/або техногенних катастроф, які вже настали — пожеж, хвороб, забруднення, шкідників);
- 3) страхові виплати, спрямовані на відшкодування збитків, які сталися внаслідок руйнівних подій на застрахованих ділянках лісового фонду.

Зважаючи на визначальну роль лісового господарства для відтворення та охорони навколишнього природного середовища, вважаємо за необхідне впровадження системи обов'язкового страхування лісу. З цієї метою доцільно створити національний та територіальні (регіональні або міжрегіональні) позабюджетні фонди обов'язкового страхування лісового фонду України.

Національний та територіальні фонди обов'язкового страхування лісу мають створюватись як самостійні державні та некомерційні страхові компанії заради надання комплексного страхового захисту власнику лісу з метою збереження та примноження основних властивостей лісових ресурсів.

Процес формування страхового співтовариства в лісовому господарстві передбачає можливість укладання двох типів договорів обов'язкового страхування ділянок лісового фонду (рис. 1).

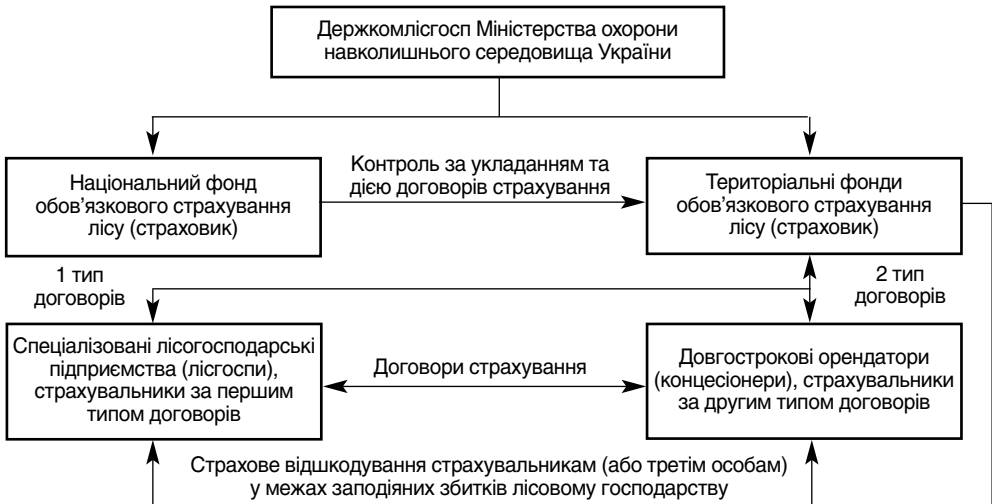

Рис. 1. Структура взаємовідносин між суб'єктами та об'єктами страхового процесу

Перший тип договорів передбачає, що страховальниками є спеціалізовані лісгосподарські підприємства (лісгоспи), які у разі настання страхової події зазнають збитків унаслідок природних та/або техногенних аварій (катастроф), отримують страхове відшкодування в межах заподіяних збитків.

Другий тип договорів передбачає, що страховальниками можуть бути орендарі (концесіонери) лісових ресурсів, у такому разі вони укладають договір обов'язкового страхування цивільної відповідальності на випадок настання непередбачуваних подій (пожежі, забруднення, несанкціонованого рубання лісу) під час експлуатації земель лісового фонду. У разі настання страхової події одержувачами страхових виплат на превентивні та репресивні заходи є територіальні відділення лісгосподарських підприємств (лісгоспи), на які покладено функції щодо охорони та відтворення лісового фонду України.

З методичної точки зору важливого значення набувають проблеми визначення страхової вартості лісової ділянки. На її розмір впливають такі чинники: 1) наявність ресурсів та їх біорізноманіття; 2) біогеоценоз (як чинник санітарно-гігієнічного та ґрунтового відтворення лісів; 3) умови та місце розташування (як

чинники відтворення деревинної рослинності, побічних лісових продуктів лісокористувачів та ін.).

Зважаючи на високу ринкову вартість ділянок лісу, страхова сума може становити від 50 % до 80 % від оцінної страхової вартості. З метою зменшення розміру страхових платежів та скорочення кількості виплат страхового відшкодування за незначними збитками доцільно встановлювати безумовну франшизу у розмірі 2 % від величини страхової суми (обсяг відповідальності страховика перед страхувальником або третьою особою).

Широке застосування фінансових інструментів, у тому числі екологічного страхування, у процесі управління лісовим господарством дасть змогу значно підвищити матеріальну відповідальність лісокористувачів, перейти до активної форми охорони лісів. Це сприятиме збереженню всього комплексу екосистем, середовищ, існування видів, їх гено- і ценофонду, ландшафтів усіх рівнів значення (європейського, національного, регіонального та локального), відновити втрачені екосистеми.